



ՎԱՆԵՐԻ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

*ՀՊՏՀ կառավարման ամբիոնի պրոֆեսոր,
փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր*

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԼԵԶՎԱՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ՄԱՏՈՒՑՈՒՄԸ*

Գրողը պետք է օգնի ընթերցողին:

Սույն հոդվածում երկրորդելով նախորդի բնաբանը՝ ցանկանում ենք սկզբից ևեթ ընթերցողին հայտնել, որ գիտական աշխատանքների լեզվական ձևակերպման հիմնախնդիրների մեր ձեռնարկած հետազոտությունը շարունակվելու է ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանի պատգամի ոգով¹: Այսինքն՝ եթե գիտական որևէ աշխատություն կամ դրա որևէ դրույթ սխալ է ընկալվում, առավել ևս՝ թյուր մեկնաբանվում, պատճառը հեղինակը պետք է որոնի նախևառաջ սեփական խոսույթի հատկությունների մեջ: Սա նշանակում է պարզել, թե որքանով է հեղինակի շարադրանքը բավարարում գիտական աշխատությանը վերաբերող պահանջները՝ պարզություն, հստակություն, հակիրճություն, համարժեք եզրաբանություն, ոճական պատշաճություն, եզրակացությունների հիմնավորվածություն, խոսույթի հնարավոր հասցեատերերի առանձնահատկությունների հաշվառում և այլն: Իհարկե, գիտական աշխատության բովանդակության համարժեք ընկալման համար ընթերցողից էլ է պահանջվում որոշակի իմացություն, հմտություն, տրամադրվածություն, ցանկություն, վերլուծական կարողություն և այլն: Այդուհանդերձ, մշտապես ուղղորդվենք այն կանխավարկածով, որ «հեղինակ – ընթերցող» կապի մեջ հենց առաջին կողմն է պատասխանատու սեփական մտադրությունները հնարավորինս անխաթար կերպով երկրորդին հաղորդելու համար: Այլ կերպ ասած՝ ունենք **իդեալական ընթերցող**. մեր խնդիրը **իդեալական հեղինակ** լինելն է:

* Հոդվածը պատրաստվել է «Ժամանակակից տնտեսագիտական խոսույթի լեզվատրամաբանական վերլուծություն» ՀՊՏՀ գիտական դրամաշնորհի շրջանակներում:

¹ Տե՛ս «Գիտական հրապարակումների լեզվական ձևակերպման մի քանի հարց» հոդվածը «Բանբեր ՀՊՏՀ» ամսագրում, 2013 (1), էջ 118–135:

Ճշտենք նաև, որ գիտական աշխատության լեզվատրամաբանական համարժեք մատուցման խնդիրը ներառում է բազմաթիվ բաղադրիչներ: Իրենց տեղն ու դերն ունեն և՛ շարադրանքի կառուցվածքը, և՛ գիտական ոճի պատշաճության պահպանումը, և՛ վերնագրերի ձևակերպումները, և՛ հիմնախնդրի ստույգ առաջադրումը, և՛ սահմանումների հստակությունը, և՛ ներտեքստային կապերի ապահովումը, և՛ փաստարկման եղանակների համակարգը, և՛ եզրակացությունների ու գիտական նորույթի (հատկապես՝ ատենախոսությունների դեպքում) հիմնավորվածությունը: Ավելին՝ որոշակի նշանակություն ունեն նաև արտաքուստ արտատրամաբանական բնույթի հանգամանքները. հեղինակի մտադրության համարժեք մատուցմանը կարող են վնասել բառապաշարի աղքատությունը, ոճական անհարթությունները, շարահյուսական և ուղղագրական սխալները, տողադարձի խաթարումները, սրբագրական վրիպակները, անգամ անհաջող ընտրված տառատեսակն ու տառաչափը, գրքի կամ հոդվածի ձևաչափը, ընդհանուր տեսքը: Ինքնին հասկանալի է, որ բանավոր խոսքի մատուցման պարագայում՝ գիտական զեկուցման, ատենախոսության պաշտպանության, քննարկումների, բանավեճերի ժամանակ կարևորվում են հեղինակի ճարտասանական հմտությունները՝ խոսքի մատուցման համարժեք ոճը, ճիշտ կառուցվածքը, փաստարկելու կարողությունը, լսարանի հետադարձ կապի պատշաճ հաշվառումը, հարցուպատասխանի արվեստը, խոսքի հնչեցման տեխնիկան, ժամանակի կառավարումը և այլն: Թվարկված հանգամանքները, իհարկե, միևնույն կշիռը չունեն, բայց դրանց միավորում է մեկ բան՝ բոլորն էլ հեղինակի հսկողությանն են ենթարկվում, ուստի բոլորն էլ կարող են վկայել սեփական խոսքի հանդեպ հեղինակի պատասխանատվության չափի մասին. կատարելության ձգտող հեղինակը ոչինչ աչքաթող չի անի: Մնացյալն արդեն ընթերցողի խնդիրն է...

Սահմանման տրամաբանությունը

«Չափազանց նեղ կամ չափազանց լայն սահմանումներ տալը սխալ է, այն էլ՝ կոպիտ սխալ»։ այսպես է բացատրում հին հույն առակախոս Եզոպոսը՝ ցույց տալով փիլիսոփա տիրոջը՝ Քսանթոսին նրա անմիտ բժախնդրության սնանկությունը: Տեղը ստրուկից պահանջում է անվերապահ հնազանդություն. «Կատարիր միայն այն, ինչ որ հրամայված է. ո՛չ ավել, ո՛չ պակաս, թե չէ դրանից լավ բան չի ստացվի»։ Եվ ահա, Քսանթոսը հրամայում է վերցնել սրվակը և սրբիչը, բայց բաղնիք հասնելով պարզում է, որ սրվակը դատարկ է: Ի պատասխան՝ Եզոպոսն ասում է, թե տերն իրեն չէր ասել, որ սրվակը պետք է յուղ լցնել: Իսկ երբ Քսանթոսը պահանջում է բերել ոտքեր լվալու լազանը, Եզոպոսը բերում է չոր լազանը և չքմեղանում, թե իրեն չէր ասվել նաև ջուր լցնելու մասին²: Այսկերպ իմաստուն ստրուկը ծաղրում է փքված իմաստակին, նաև հընթացս կարևոր խորհուրդ ձևակերպում սահմանումների արվեստի վերաբերյալ, մի արվեստ, որին տիրապետելն անհրաժեշտ է, անտարակույս, բոլորիս՝ առհասարակ մարդկանց ամեն տեսակի փոխազդեցության շրջանակներում, բայց պարզապես անփոխարինելի է դառնում գիտական հետազոտության ընթացքի և արդյունքների մատչելի մատուցման համար:

Սահմանումը (դեֆինիցիա) գիտական աշխատության հիմնական բնութագրերից է: Մինչև ինչ-որ խնդրի շուրջ խոսելը, որևէ հիմնախնդրի վերլու-

² Եզոպոսի առակները, Եր., «Հայաստան», 1990, էջ 28–31:

ծելը, առավել ևս դրա մասին որոշակի նորոյթ հաղորդելը պարտավոր ենք սահմանել հիմնական հասկացությունները. «սահմանել» նշանակում է սահմանազատել քննարկելիքն այն ամենից, ինչն այս պահին դուրս է մնում հետազոտությունից:

Գիտական քննարկման առարկա կարող է դառնալ ամեն ինչ՝ ամենաընդգրկուն թեմայից մինչև որևէ փոքր հարցի ճշգրտում: Համաշխարհային տնտեսության զարգացման հիմնարար օրինաչափությունների համալիր ուսումնասիրություն լինի, թե ատամի մածուկի նոր տեսակի ազդեցության բնութագրում՝ գիտական հրապարակումը սկսվում է սահմանումից: Վերջինիս բացակայությունը կամ անհստակությունը հեղինակին կարող է մտցնել փակուղի, շեղել թեմայից, հանգեցնել տեղապտույտների, տրամաբանական տարատեսակ սխալների: Մասնագիտական գրականության մեջ սահմանումների հանդեպ անհոգության և դրանից ծագող բարդությունների հանգամանքն է արձանագրում կանադացի կառավարաբան Լեսլի Փալը. «Հիմնախնդրի սահմանման զավեշտը կապված է այն բանի հետ, որ չնայած դա հանրային քաղաքականությունը բացատրելու կարևոր կողմն է, հենց քաղաքականության սահմանման մեջ դրա մասին հազվադեպ է շատ մանրամասն նշվում: Որոշակի շահեր ունեցող խմբերն ու լրատվամիջոցները զգալի ժամանակ են ծախսում՝ վիճաբանելով հիմնախնդրի սահմանումների և պատճառային գործոնների շուրջ, և կառավարությունները չեն կարող խուսափել նրանից, որպեսզի իրենց նախարարությունները կամ այլ մարմինները սպառնիչ վերլուծություններով հաճախ հիմնավորեն իրենց քաղաքականությանն առնչվող արձագանքները»³:

Ընդհակառակը, սահմանման պարզեցումը (կամ, գոնե, դրա փորձը) ոչ միայն ոլորտին է դարձնում հեղինակի վերլուծական աշխատանքը և հիմնավոր՝ ամփոփիչ եզրակացությունը, այլև այն պարտականություններից մեկն է, որն ազդարարում է կարգախոսը. «Գրողը պետք է օգնի ընթերցողին»:

Սահմանման էության և տեսակների մասին հանգամանորեն խոսել է հայ մեծ փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթը: «Փիլիսոփայության սահմանումները» երկասիրության մեջ, մինչ եղած սահմանումները բնութագրելը և դասդասելը, նա հարկ է համարում նախապես քննարկել «սահմանման սահմանումը», իսկ որպես այդպիսին տալիս հետևյալ ձևակերպումը. «Սահմանումը հակիրճ խոսք է, որը բացահայտում է ենթակա իրի բնությունը»⁴: Անհաղթը տարբերում է նաև «անվան» սահմանումը. «...անունը ևս սահմանում է ենթակա իրի բնությունը... Այն, ինչ սահմանումն անում է շատ բառերի օգնությամբ, անունն անում է մեկ բառի միջոցով»⁵:

Սահմանումների այս երկու տեսակի նպատակը նույնն է՝ երևույթի բացատրությունը: Գիտական հրապարակումներում հիմնականում տրվում են հասկացությունների սահմանումներ (իրական սահմանում, real definitions), սակայն հանդիպում են նաև անվան (նոմինալ, nominal definitions) սահմանումներ: Վերջինս այն դեպքն է, երբ հեղինակը ընթերցողին հիշեցնում է իր գործածած բառի որևէ հոմանիշ, որը, ենթադրաբար, ավելի ծանոթ պիտի լինի ընթերցողին: Օրինակ՝ «գործազուրկ» – «աշխատանքից զուրկ», «կաթ-

³ Լ. Փալ, Քաղաքականության վերլուծության շուրջ. հանրային կառավարման հիմնախնդիրներն անհանգիստ ժամանակներում / Թարգմ. անգլ., Եր., «Պետական ծառայություն», 2005, էջ 23: Բնագրի ոճն անփոփոխ ենք թողել:

⁴ Տե՛ս Դ. Անհաղթ, Փիլիսոփայության սահմանումները // Երկեր, Եր., «Սով. գրող», 1980, էջ 49:

⁵ Անդ:

նաթույր» – «կաթի գույն ունեցող», «համապաշարել» – «բլուկադայի ենթարկել»⁶:

Նույն հասկացությունների իրական, նախադասության ձևով սահմանումը (sentence definitions) արդեն ենթադրում է տվյալ բառով նշանակվող առարկայի էության բնութագրում. «Գործազուրկ – անհատ, որը ներկա պահին զբաղված չէ, բայց նպատակասլաց ձևով աշխատանք է փնտրում»⁷:

Որպես անվանական սահմանումներ պիտի դիտարկել նաև դեպքերը, երբ հայերեն որևէ բառ գործածելիս հեղինակը փակագծում, «հընթացս» (մասնագիտական գրականության մեջ առանձնացվում է «parenthetical definitions» անվանումով) հարկ է համարում հիշեցնելու դրա օտար համարժեքը: Օրինակ՝ «Ուղերձը յուրօրինակ գրական ժանր է, չափածո նամակ (послание), որը մի ժամանակ շատ տարածված է եղել»⁸:

Բացատրական բառարանների սահմանումներում (բառարանային սահմանումներ, dictionary definitions) համադրվում են երկու հիմնական մոտեցումները: Օրինակ՝ «լիազորություն» եզրը բացատրելիս հեղինակները նախ կատարում են անվանական սահմանում, այսինքն՝ տալիս են օտարալեզու համարժեքները՝ ռուսերեն և անգլերեն («полномочие», «power of attorney»), ապա՝ ընդարձակ սահմանումը. «Մեկ անձի (ներկայացուցչի) իրավունքը այլ անձի (ներկայացվողի) անունից գործարքներ իրականացնելու համար»⁹:

Անվանական սահմանումը երբեմն զուգակցվում է ստուգաբանական պարզաբանմամբ. «Կրիպտոմեզիա (криптомнезия, հուն. kryptós – գաղտնի, ρομέ – հիշողություն) – հիշողության խանգարում, որի դեպքում մարդը դժվարանում է իրականում տեսած, ընկալած իրադարձությունները տարբերել լսածից, կարդացածից կամ կինոյում և թատրոնում տեսածից»¹⁰:

Սահմանումները կարող են լինել նաև պայմանական (stipulative definitions), երբ հեղինակը որևէ երևույթի նախնական, իրավիճակային, հանգրվանային ինչ-որ ըմբռնում է առաջարկում՝ խոստանալով վերլուծության ավարտին արդեն ստույգ ձևակերպում տալ: Օրինակ Լ. Փալի գրքից. «Սույն գրքում «քաղաքականության վերլուծությունը» սահմանվում է որպես հանրային հիմնախնդիրների նկատմամբ մտքի կարգավորված կիրառում»¹¹: Երբեմն հեղինակը շարադրանքն ուղղակի սկսում է՝ պայմանավորվելով ընթերցողի հետ, թե ինչ եղանակով է տալու խնդրո առարկայի սահմանումը: Այդպես են վարվել ԱՄՆ-ի Մայամիի համալսարանի հոգեբաններ Էնն Ֆրայմիերը և Մարջրի Նեդլերը իրենց ծավալուն «Համոզում» մենագրության հենց առաջին էջում. «Մինչ այս գրքում գործածվող սահմանումը տալը, եկեք քննարկենք դրա հիմնական առանձնահատկությունները, ինչը կօգնի ձեզ հասկանալու, թե ինչու ենք մենք համոզումը սահմանում հենց այս եղանակով»¹²:

Երբեմն հեղինակը պարզապես հնարավորություն չի ունենում սկզբից ևեթ հստակ սահմանումներ տալու. այդ դեպքում նա որոշակի վերապահում է

⁶ Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., «Հայաստան», 1976, էջ 256, 668, 803:

⁷ Գ. Կիրակոսյան, Հ. Ղուլչյան, Ի. Տիգրանյան, Տնտեսագիտական բացատրական բառարան, Եր., «Տնտեսագետ», 1999, էջ 114:

⁸ Էդ. Ջրբաշյան, Հ. Մախչանյան, Գրականագիտական բառարան, 2-րդ, լրաց. և վերամշ. հրատ., Եր., «Լույս», էջ 316:

⁹ Գ. Կիրակոսյան, Հ. Ղուլչյան, Ի. Տիգրանյան, նշվ. աշխ., էջ 175:

¹⁰ Ա. Նալչաջյան, Հոգեբանական բառարան, Եր., «Լույս», 1984, էջ 109:

¹¹ Լ. Փալ, նշվ. աշխ., էջ 33:

¹² Frymier A., Nadler M., Persuasion: Integrating Theory, Research, and Practice. Dubuque (Iowa): Kendall/Hunt, 2007, p. 4–5.

անում, դիմում ընթերցողին՝ բացատրելով իր կացությունը և առաջարկելով զինվել համբերությամբ ու հետևել շարադրանքին: Այսպես՝ անգլիացի մաթեմատիկոս և փիլիսոփա Բերտրան Ռասելը, ձեռնամուխ լինելով մարդկային իմացության առանձնահատկությունների, ընկալման տիրույթի և սահմանափակումների քննարկմանը, սկսում է այն բարդության արձանագրումից, թե ինքը գործածելու է «իմացություն», «ճշմարտություն», «ընկալում» և «հավատ» հասկացությունները, որոնց առտնին գործածությունը, սակայն, այնքան էլ հստակ ու ստույգ չէ. «....իսկ քանի որ դրանց փոխարինող ավելի ստույգ բառեր չկան, ուստի, անխուսափելիորեն, ներկա հետազոտության սկզբում ասվածը զգալիորեն զիջելու է այն բանի դիրքերից, ինչին հուսով եմ հասնելու ավարտին»: Բ. Ռասելն այս միտքը շատ պատկերավոր է ամփոփում. «Հետևաբար՝ սկզբում ասվածը պետք է այնուհետև ճշտվի: Մարգարեն ասել է, թե եթե ղուրանի երկու տեքստ անհամատեղելի են, ապա վերջինը պետք է դիտարկվի որպես առավել հեղինակավոր: Թող ընթերցողը նմանօրինակ սկզբունքը գործադրի նաև այս գրքում ասվածը մեկնաբանելիս»¹³:

Մեկ այլ հիմքով սահմանումները տարբերակվում են բացահայտ (explicit definitions) և ներակա (implicit definitions) տեսակների. առաջինը սահմանվող հասկացության բացորոշ պարզաբանումն է (մեծավ մասամբ այդպիսին են վերոբերյալ սահմանումները), իսկ երկրորդ դեպքում սահմանումն ուղղակի և անմիջապես չի տրվում, այլ աստիճանաբար, հեղինակի դատողությունների ծավալման ընթացքում կամ առհասարակ անուղղակիորեն բխում է դրանց համատեքստից: Այդպես է վարվում նույն Բ. Ռասելը մեկ այլ աշխատության առաջաբանում. «Ամենից առաջ, ես կփորձեմ նախնական բացատրություն տալ, թե ինչ եմ հասկանում «փաստ» ասելով: Խոսելով փաստի մասին՝ ես չեմ առաջարկում ստույգ սահմանում, բայց կփորձեմ այնպես բացատրել, որ ձեզ համար պարզ դառնա, թե ինչի մասին է խոսքը»¹⁴:

Առաջադրված հիմնախնդրի ընդհանուր պարզաբանման համար հարկ է լինում նաև տարբերակել ելակետային հասկացության «նեղ» և «լայն» իմաստները: Այդպես է սկսում շվեյցարացի կառավարաբան Ժան-Էրիկ Լեյնը. «Նոր հանրային կառավարման ըմբռնումը ունի նեղ և լայն իմաստ»¹⁵: Այդպես է վարվում Պարույր Քալանթարյանը «Արտադրության կազմակերպում» գրքում. «Սոցիալական կազմակերպման հասկացությունը, իր լայն իմաստով, բնութագրում է սոցիալական խմբերի և առանձին անհատների գործողությունների կանոնավորման և կարգավորման եղանակները.... Իր նեղ իմաստով սոցիալական կազմակերպման հասկացությունը ենթադրում է համատեղ և համաձայնեցված գործողություններ պահանջող ու դեպի նախապես ամրագրված ինչ-որ նպատակի կողմնորոշված մարդկանց հարաբերականորեն առանձնացված և որոշակի ինքնավարություն ունեցող խմբի առկայություն»¹⁶:

Որևէ հասկացություն սահմանելիս մենք պատասխանում ենք «ինչ է» հարցին. պարզաբանում, հստակեցնում ենք, թե հատկապես ինչն ենք կտրում-առանձնացնում, բառի ստույգ իմաստով՝ «սահմանազատում» մնացած ամենից: Օրինակ՝ Դեյվիդ Վեյմերը և Էյդեն Վայնինգը, փորձելով սահմանել «քաղաքականության վերլուծություն» հասկացությունը, իրենց գրքի հա-

¹³ Russel B., Human Knowledge: Its Scope and Limits. London, „Routledge”, 2009, p. 7–8.

¹⁴ Рассел Б., Философия логического атомизма / Пер. с англ., Томск, „Водолей”, 1999, с. 7.

¹⁵ Lane J. -E., Public Administration and Public Management. L.: Routledge, 2005, p. 184.

¹⁶ Պ. Քալանթարյան, Արտադրության կազմակերպում, Եր., «Տնտեսագետ», 2004, էջ 13:

մապատասխան գլուխն այդպես էլ վերնագրում են՝ «Ի՞նչ է քաղաքականության վերլուծությունը»: Ուշագրավ է նաև սահմանում տալու նախնական հիմնավորում-պարզաբանումը, որով դուրսին է դառնում ընթերցողի ընկալումը. «Հաշվի առնելով այս նկատառումները՝ ջանացել ենք տալ հետևյալ պարզ սահմանումը. «քաղաքականության վերլուծությունը» պատվիրատուի համար նախատեսվող խորհրդատվություն է, որը վերաբերում է պետական որոշումներին և հիմնվում է սոցիալական արժեքների վրա»¹⁷:

Նույն հեղինակների օրինակով կարելի է դիտարկել սահմանում տալու մեթոդական մի կարևոր պահանջ ևս. դա նույն թեմայի առնչությամբ արտահայտված այլոց կարծիքների հանդեպ վերաբերմունքն է: Ընթերցողին տեղյակ պահելով, որ «արդեն գոյություն ունեն քաղաքականության վերլուծության բազմաթիվ սահմանումներ»՝ Վեյմերը և Վայնինգը չեն խուսափում «Էլ ինչո՞ւ ներդնել ևս մեկը» հարցից¹⁸, որի պատասխանն էլ նրանց հնարավորություն է ընձեռում հիմնավորելու սեփական սահմանման շահեկան կողմերը: Հանգամանորեն քննարկելով «շուկա» հասկացության մի շարք ըմբռնումներ՝ Ալբերտ Արշակյանը հստակեցնում է իր անհամաձայնության պատճառը («Շուկայի այսպիսի բնութագրումները թերի են, քանի որ....»)¹⁹ հիմնավորելով սեփականն առաջարկելու հանգամանքը¹⁹:

Չկա, թերևս, գիտական որևէ հիմնախնդիր, որի մասին մեզանից առաջ որևէ կարծիք արտահայտված չլինի, ուստի և բացահայտ կամ ներակա սահմանում տրված չլինի: Ինչպե՞ս վարվենք: Դժվար թե ընդօրինակելի է գերմանացի տրամաբան Լյուդվիգ Վիտգենշտայնի գրքերից մեկի առաջաբանում արտահայտված մոտեցումը. «Ես չեմ հենվում ոչ մի սկզբնաղբյուրի վրա, քանի որ ինձ համար էական չէ, թե ինձնից առաջ ինչ-որ մեկը մտածել է այն, ինչ որ ես»²⁰: Ընդհակառակը, գիտական աշխատությունները շատ են աղքատանում առանց տվյալ հիմնախնդրի նախընթաց մեկնաբանությունների թեկուզ հակիրճ ակնարկի: Հակիրճ լինի, թե ընդարձակ այդ ակնարկը՝ հեղինակը պարտավոր է վերաբերմունքը հստակեցնել. նա կա՛մ համերաշխություն է հայտնում որևէ տեսակետի կողմնակցի հետ (սեփական հետագա շարադրանքը համարելով դրա լրացում, ճշգրտում, խորացում), կա՛մ էլ (մասնակի կամ արմատական անհամաձայնություն հայտնելով) հիմնավորում միանգամայն նոր սահմանում տալու անհրաժեշտությունը: Վերջապես, չմոռանանք ընթերցողի մասին. նրա համար անհասկանալի է մնում, թե ի՞նչ նոր բան է ասվելու: Դե, իսկ գիտական ատենախոսությունների համար հիմնախնդրի «մշակվածության աստիճանի» որոշակի լուսաբանումը կանոնակարգային պարտադիր պահանջ է:

Ինչ վերաբերում է սահմանման շարադրանքին, ապա դա հնարավոր է անել երկու եղանակով.

❖ **էութենական** (ատրիբուտիվ, attributive) սահմանում. առանձնացվում է երևույթի, առարկայի խորքային բնութագիրը՝ հիմնական նշանակությունը՝ «գոյության իմաստը»,

¹⁷ Դ. Վեյմեր, Է. Վայնինգ, Քաղաքականության վերլուծություն. հասկացություններ և պրակտիկա / Թարգմ. անգլ., Եր., «Պետական ծառայություն», 2010, էջ 37:

¹⁸ Անդ:

¹⁹ Ա. Արշակյան, Միկրոէկոնոմիկա, Եր., «Տնտեսագետ», 2006, էջ 75:

²⁰ Витгенштейн Л., Логико-философский трактат // Философские работы. Ч. 1 / Пер. с нем., М., „Гнозис“, 1984, с. 1.

❖ **Նկարագրական** (դեսկրիպտիվ, descriptive) սահմանում. թվարկվում են էության արտաքին դրսևորումները, ավելի մեծ համակարգի մեջ դերակատարումները՝ գործառնությունները:

Առաջին եղանակի օրինակներ վերը շատ հանդիպեցին: Դրանք բնորոշ են հատկապես հանրագիտարանային բառարաններին. «Դեիզմ – ուսմունք, որն ընդունում է աստծու գոյությունն իբրև աշխարհի անդամ սկզբնապատճառի»²¹: «Ամուսնություն – ցկեանս միաւորութիւն առն և կնոջ»²²: «Աշխատավարձ – վարձու աշխատողի եկամտի տարր, իր աշխատանքային կարողությունը տնօրինելու իրավունքի իրականացման տնտեսական ձևը»²³: Հիմնականում ատրիբուտիվ սահմանումների են հակված համացանցային առցանց բառարանները. «Ֆորդիզմ – արտադրական փիլիսոփայության տեսակ, որը ձգտում է առավելագույն արտադրողականության՝ արտադրանքի ստանդարտացման, հարահոսային գծերի օգտագործման և աշխատանքը որակավորում չպահանջող մանր գործողությունների տրոհման միջոցով»²⁴: «Այլասիրություն (ալտրուիզմ) – սոցիալական վարք և արժեքային կողմնորոշում, երբ անհատն առաջնությունը տալիս է այլ անհատների, խմբի մյուս անդամների կամ ամբողջ հանրության շահերին»²⁵:

Երկրորդ՝ սահմանման նկարագրական եղանակն է գործադրում, օրինակ, հոլանդացի լեզվաբան Թուն վան Դեյքը. միջանձնային խոսքային հաղորդակցման «սոցիալական ենթատեքստ» հասկացության տարատեսակների քննարկումը նա (թերևս, առժամանակ խուսափելով դրանց չափազանց նեղ մեկնաբանումից) սկսում է հետևյալ վերապահությամբ. «Մենք այստեղ այդ հասկացությունների ստույգ սահմանումը չենք տալիս: Կարևոր է միայն ընդգծել, որ դրանք բնութագրում են սոցիալական ենթատեքստերի զանազան տեսակներ, այդ թվում, օրինակ՝ հանրային հաստատությունները (դատարաններ, հիվանդանոցներ, ճանապարհային երթևեկ), ոչ պաշտոնական հանրային «վայրերը» (ավտոբուսի սրահ, ռեստորաններ), մասնավոր հաստատությունները (ընտանիք), չձևայնացած անձնային «իրավիճակները» (ծեծկշտուք, սիրո խոստովանություն) և այլն»²⁶:

Ըստ Դ. Անհադթի՝ «նկարագրական սահմանումը խառնակ է»²⁷: Իսկապես, եթե էութենական սահմանումը բյուրեղացնում-ներառում է երևույթի խորքային (սուբստանցիալ) հատկանիշները, ապա նկարագրականը ոչ միայն հնարավոր է լրիվ չներառի երևույթի հիմնական բնութագիրը, այլև որպես այդպիսին ընկալի իրականում դրա ոչ էական, անգամ պատահական հատկությունները:

Ժամանակակից տրամաբանության մեջ սահմանումներին հիմնականում առաջադրվում են հետևյալ պահանջները²⁸:

²¹ Փիլիսոփայական բառարան, Եր., «Հայաստան», 1975, էջ 104:

²² Բառարան սուրբ գրոց, Եր., «Ապոլոն», 1992, էջ 30:

²³ Նեիձաձծն-նիձաձի÷իե՞ իձիձաձաձա / իձիձաձա. ի. Էձիձոձո. ի., „Էիձձ-ի“, 1996, թ. 147.

²⁴ <http://www.businessdictionary.com/>

²⁵ <http://bitbucket.icaap.org/>

²⁶ Օ.Ա. ձաի Դձե՞, Բցն՞. իձիձիձե՞. Էիձիձիձե՞ / իձ. թ. ձիձե, ի., „Էիձիձիձի“, 1989, թ. 23.

²⁷ Դ. Անհադթ, նշվ. աշխ., էջ 52:

²⁸ Տե՛ս Գ. Բրոույան, Տրամաբանության դասընթաց, Եր., ԵՊՀ հրատ., 1987, էջ 86–88, Hopkins W., Guidelines of the Style for Scientific Writing // <http://www.sportsci.org/jour/9901/wghstyle.html>; Aaronson S., Style in Scientific Writing // <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v3p004y1977-78.pdf>; <http://www.anglistika.upol.cz/Scientific%20style.pdf>; <http://plato.stanford.edu/entries/definitions/>

Առաջին պահանջը (համարակալումը պայմանական է) սահմանման **պարզ, հստակ** լինելն է՝ զերծ փոխաբերություններից, համեմատություններից, ոճական և հուզական այլ տարրերից: Սահմանմանն անհարիր են թերասացությունը, ակնարկությունը, զեղչումը, առհասարակ հեղինակի մտադրությունը (ինտենցիան) մթազնոդ լեզվական որևէ ավելորդություն կամ շեղում (հիշենք «չափազանց նեղ կամ չափազանց լայն» սահմանումների մասին եզրափայլան վերոբերյալ զգուշացումը):

Երկրորդ պահանջը վերաբերում է սահմանման **համաչափության պահպանմանը**: Սահմանման երկու մասերը, այսինքն՝ սահմանվող հասկացությունը (դիցուք՝ «բնական աճի գործակից») և վերջինիս բացատրությունը («որոշակի ժամանակահատվածի համար ծննդյան և մահվան թվերի տարբերություն՝ հարաբերած նույն ժամանակահատվածում բնակչության ապրած միջին տարիների քանակին»²⁹) պետք ծավալով համընկնեն: Հակառակ պարագայում մեր սահմանումը կլինի կամ ավելի նեղ, կամ ավելի լայն և հետագա դատողությունների ընթացքում մեզ պիտանի չի լինի:

Երրորդ պահանջը սահմանման մեջ **շրջապատույտից խուսափելն** է. սա մի վիճակ է, երբ ինչ-որ հասկացություն սահմանում ենք երկրորդ հասկացության միջոցով, մինչդեռ այս երկրորդ՝ սահմանող հասկացությունը, իր հերթին, սահմանում ենք առաջինի միջոցով: Արտաքուստ մենք դատողություններ ենք անում, մինչդեռ իրականում ոչինչ չենք սահմանում, քանի որ սահմանվողը ինքն սահմանողի սահմանումն է:

Չորրորդ պահանջը **կրկնաբանությունից** (նույնաբանությունից) խուսափելն է. սա նման է նախորդին, միայն այստեղ հենց սահմանվողն է կրկնվում որպես սահմանող հասկացություն. նույնը նույնով՝ լատիներեն՝ «Idem per idem»:

Հինգերորդ պահանջը սահմանման **հաստատական** բնույթն է. ցանկալի չեն ժխտական սահմանումները: Չէ՞ որ սահմանումն այն տրամաբանական գործողությունն է, որի ընթացքում սահմանվող հասկացությամբ նշվող առարկային սահմանող հասկացությունների միջոցով վերագրվում, հաստատվում, ամրագրվում են որոշակի հատկություններ, ուստի, որպես կանոն, իմաստ չունի հակառակ գործողությունը, այսինքն՝ որոշակի հատկությունների ժխտումը:

Այս պահանջները բնավ էլ պատահական չեն. դրանց հիմքում տրամաբանական մտածողության հիմնական օրենքներն են: Պահանջները յուրատեսակ կանոններ են, որոնց հետևելով, մեր խոսքը դարձնում ենք հետևողական և համոզիչ: Համաչափության պահպանման կանոնը, օրինակ, պահանջելով սահմանվող և սահմանող հասկացության ծավալների հավասարություն, ուղղակի բխում է «նույնության» օրենքից:

Արդ, հետագա վերլուծության դյուրության համար ամփոփ հիշեցնենք **տրամաբանական մտածողության հիմնական չորս օրենքները**:

❖ Ըստ «**նույնության**» օրենքի (Law of identity, закон тождества)՝ խոսքի ընթացքում գործածվող ամեն մի հասկացություն, արտահայտություն, սահմանում, բնորոշում պիտի նույնը մնա՝ գործադրվի որոշակի և անփոփոխ իմաստով, դրանով իսկ ապահովելով դատողության որոշակիությունը: Այս պահանջը չբավարարող խոսքը, բնականաբար, ոչ միայն զուրկ է ապացուցողական ուժից, այլև համոզչությունից:

²⁹ Ժողովրդագրական հիմնական հասկացությունների բառարան, Եր., «Անտարես», 2008, էջ 64:

❖ «Հակասության» օրենքը (ճիշտ է նաև «անհակասականություն» բնութագրումը, Law of non-contradiction, закон противоречия) սահմանում է, որ խոսքի ընթացքում միևնույն առարկային միևնույն առումով վերաբերող երկու հակադիր դատողությունները միաժամանակ ճշմարիտ լինել չեն կարող (թեպետ կարող են միաժամանակ սխալ լինել): Սա նշանակում է՝ հեղինակը չպետք է ինքն իրեն հակասի. անպայման կլինի գեթ մեկ ընթերցող՝ ունակ արձանագրելու մտքի հակասականությունը:

❖ Մասնավորելով նախորդը՝ «երրորդի բացառման» օրենքը (Law of excluded middle, закон исключения третьего) ապահովում է խոսքի տրամաբանական հետևողականությունը, այն է՝ երկու հակասական դատողություններից մեկն անպայման ճիշտ է, մյուսը՝ սխալ, և երրորդը գոյություն ունենալ չի կարող (Tertium non datur, третьего не дано): Եթե հեղինակը չի կարողանում կողմնորոշվել երկու ներհակ դատողությունների միջև (կամ քողարկում է իր դիրքորոշումը ինչ-ինչ պատճառներով), ապա նրա խոսքը տրամաբանորեն խոցելի է և չի համոզում հասցեատիրոջը:

❖ Վերջապես՝ «բավարար հիմունքի» օրենքը (կոչվում է նաև «սկզբունք», Principle of sufficient reason, принцип достаточного основания) պահանջում է, որ ամեն մի դատողություն, եզրակացություն ունենա տրամաբանական հիմնավորվածություն, այսինքն՝ ոչ թե շինծու, բռնազբոսիկ, կամածին լինի, այլ անհրաժեշտաբար բխի նախադրյալներից:

Գիտական աշխատությունների լեզվատրամաբանական համարժեք մատուցմանը կարող են ներկայացվել շատ այլ պահանջներ: Դրանք բոլորը, սակայն, կարելի է ամփոփել մեկ հիմնական պահանջի ձևով՝ հստակություն: Այս պահանջը հրաշալի է ձևակերպել Լյուդվիգ Վիտգենշտայնը. «Ինչի մասին հնարավոր է ասել, պետք է ասվի հստակ, ինչի մասին հնարավոր չէ, հարկավոր է լռել»³⁰:

Այս ընդհանուր տեսական դիտարկումներից անցնենք ժամանակակից տնտեսագիտական հրապարակումներում հանդիպող հասկացությունների սահմանումների և հարակից այլ հարցերի քննարկմանը:

Լեզվատրամաբանական շտկումներ

❖ «Գիտական նորույթը կայանում է հետևյալում.... «հարմարվողականություն» հասկացության համակողմանի ուսումնասիրության հիման վրա տրվել է դրա *համապարփակ* սահմանումը»: «Մի շարք հեղինակների կողմից տրվել են հարմարվողականություն հասկացության տարբեր սահմանումներ, որոնց տարբերությունները պայմանավորված են հետազոտության առարկայի առանձնահատկություններով, բայց *սույն աշխատանքի մեջ հարմարվողականության մասին խոսելիս պետք է հասկանալ հետևյալը*. հարմարվողականությունը բարդ միջավայրերում համակարգի նպատակաուղղված, հարմարեցված վարքի դրսևորման ունակությունն է, ինչպես նաև հարմարեցման գործընթաց»³¹:

Առաջին նախադասությունը թեկնածուական ատենախոսության ներածությունից է, որտեղ հեղինակը, ինչպես տեսնում ենք, գիտական նորույթի շարքում նշում է «համապարփակ» սահմանում տալը, երկրորդ նախադասու-

³⁰ Витгенштейн Л., նշվ. աշխ., էջ 1:

³¹ Գիտական էթիկայի պահպանման նկատառումներով խմբագրությունը համաձայնել է հեղինակի առաջարկին՝ չհրապարակել ստույգ աղբյուրները, թեպետ դրանք, ինչպես հարկն է, հողվածի բնագրում եղել են:

թյան մեջ («եզրակացությունների» հատվածից), սակայն, ձևակերպումն արդեն հեռու է համապարփակ լինելու հավակնությունից («սույն աշխատանքի մեջ.... պետք է հասկանալ»): Ավելին, սահմանումը տրամաբանորեն խոցելի է. նախապես հարկավոր էր սահմանել «հարմարեցում» հասկացությունը (դիցուք՝ համակարգի կայունության վերականգնման ձևով) և նոր միայն սահմանել բուն «հարմարվողականությունը»:

❖ «Ռազմավարական *կանխատեսումը* օբյեկտի հնարավոր իրավիճակների *կանխատեսման* այլընտրանքային ուղիների և ժամկետների մասին փորձնական կամ գիտականորեն հիմնավորված *փաստաթուղթ* է» (բուհական ուսումնական ձեռնարկից):

Ինչպես նախորդ օրինակում, այստեղ ևս կատարված է առարկայի սահմանման տրամաբանական սխալ. փաստորեն ասվում է՝ կանխատեսումը... կանխատեսման մասին է: Այսինքն՝ նույնը նույնով (idem per idem): Դրանից բացի, կանխատեսումը կարող է շարադրվել փաստաթղթի ձևով, բայց չի կարող սահմանվել որպես... փաստաթուղթ: Առաջարկենք ուղղման տարբերակ. «Ռազմավարական կանխատեսումը օբյեկտի հնարավոր վիճակների **ուրվագծումն է՝ հիմնված փորձի կամ գիտական վերլուծության վրա**»:

❖ «Մեր *կողմից* տրվել է ձեռնարկության մրցունակության *համապարփակ* սահմանում, ըստ որի ձեռնարկության մրցունակությունը արտաքին միջավայրի փոփոխվող պայմաններում, ելնելով իր ներուժից, շուկայական պահանջարկի առավելագույնս բավարարումն է՝ հիմնվելով ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին շուկայում իր դիրքերի պահպանման ու ընդլայնման ռազմավարության վրա» (թեկնածուական ատենախոսության սեղմագրից):

«Մրցունակություն» բառն իսկ, թեկուզ համագործածական իմաստով, ենթադրում է, ամենից առաջ, համեմատություն, տվյալ ձեռնարկության գործունեության շահութաբերության գնահատում՝ շուկայում միատեսակ ապրանք կամ ծառայություն մատուցող այլ ձեռնարկությունների համեմատությամբ. ահա այս կարևոր բաղադրիչը անտեսվել է «համապարփակ» սահմանման մեջ³²:

❖ «Տնտեսագիտության սահմանումների շուրջ բանավեճը համարում ենք ձևական և անպտուղ հետևյալը նկատի ունենալով. ցանկացած սահմանում ի վիճակի չէ ներառել երևույթին բնորոշ բոլոր հատկանիշները, ուստի կամա թե ակամա ընտրություն է կատարվում էականի և ոչ էականի, առաջնայինի և երկրորդայինի միջև: Իսկ սահմանման մեջ ներառված հատկանիշների ընտրությունը կախված է նպատակից և գործնական խնդիրներից: Ակնհայտ է, որ հատկանիշների արտացոլումը սահմանման մեջ պակաս կարևոր խնդիր է, քան ինքնին հատկանիշների հանգամանալից վերլուծությունը» (գիտական հոդվածների ժողովածուից):

Դժվար է համաձայնել այսօրինակ՝ «ազնոստիկական» դիրքորոշմանը: Նախ՝ անպտուղ է լինում ոչ թե բանավեճը բառիս ստույգ ըմբռնմամբ («բանավեճ» երևույթը համարժեք արտահայտող հասկացությամբ), այլ «վիճաբա-

³² Մեջբերենք քննարկվող հասկացության հաջող սահմանման մի օրինակ. «Կազմակերպության մրցունակություն ասելով առաջարկում ենք հասկանալ կառավարման այնպիսի ռազմավարական և մարտավարական մոտեցումների կիրառումը, որոնց շնորհիվ հաջողվում է ցանկացած ժամանակահատվածում մրցակիցների համեմատ միավոր ներդրումների հաշվով ավելի բարձր մակարդակի շահութաբերությամբ բնութագրվող առևտրային գործունեություն իրականացնել» (Ռ. Ավանեսյան, Գ. Մանուկյան, Մրցունակության էությունը և ձևավորման վրա ազդող գործոնները // Հանրային կառավարման հիմնախնդիրներ, Եր., «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ», 2013, էջ 159):

նությունը», առավել ևս՝ «վեճը», ընդ որում, որպես կանոն, հենց ելակետային չճշտված սահմանումների պատճառով³³։ Բացի դրանից, վերն արդեն նշվեց, որ էութենական սահմանման հեղինակն առհասարակ չի էլ ձգտում հատկանիշների թվարկմանը, իսկ նկարագրական տեսակի սահմանում տվողները, լիովին հասկանալով բարդությունը, սահմանափակվում են երևույթի առավել էական հատկություններով։ Օրինակ՝ եթե հարկ լինի սահմանելու, թե ի՞նչ է ավտոմեքենան, առաջին դեպքում կասվի, թե դա փոխադրամիջոց է, երկրորդ դեպքում, ամենայն հավանականությամբ, կթվարկվեն ներքին այրման շարժիչը, անիվները, թափքը, նստատեղերը, ոչ թե, ասենք՝ դռան բռնակները։ Վերջապես, հատկանիշները հանգամանալից քննարկվում են սահմանվող երևույթի էությունն առավել լրիվ բացահայտելու, ուստի և առավել ստույգ սահմանում տալու համար։

❖ «Տնտեսական անվտանգությունը, լինելով ազգային անվտանգության բաղկացուցիչ մաս, կոչված է **ապահովելու ազգային անվտանգության պաշտպանությունը**» (մենագրությունից)։

Շատ կասկածելի է այն անվտանգությունը, որ պաշտպանության կարիք ունի։ Իսկ որևէ ամբողջի «բաղկացուցիչը», ուզի թե չուզի, դրա մասն է ու մասը։

Միգուցե այսպես փորձենք հասկանալ ասվածը. «Տնտեսական անվտանգությունը, որպես ազգային անվտանգության բաղկացուցիչ, կոչված է **ապահովելու դրա տնտեսական կողմը**»։

❖ «Ինչ վերաբերում է տնտեսական զարգացման գործոններին, ապա դրանք հետևյալներն են.

- 1) գիտատեխնիկական առաջադիմությունը,
- 2) հաղորդակցության միջոցներում (լեզու, ձանապարհներ, մամուլ, հեռուստատեսություն, ռադիո, կապի միջոցներ) կատարվող առաջընթացը,
- 3) էներգիայով ապահովվածության աստիճանը և էներգիայի տեսակը,
- 4) բնական (աշխարհագրական) գործոնը,
- 5) ժողովրդագրական գործոնը,
- 6) մարդկանց հոգեբանությունը» (ուսումնական ձեռնարկից)։

Այստեղ հեղինակները ինդուկտիվ (մակածության) եղանակով սահմանել են «տնտեսական զարգացման գործոն» հասկացությունը, այսինքն՝ բացահայտել են սահմանվող հասկացության ծավալի տեսակային բաղադրիչ հասկացությունները։ Սեռային «տնտեսական զարգացման գործոն» հասկացությունը բաժանված է տեսակային հասկացությունների, իսկ բաժանման հիմքը դրանցից ամեն մեկով նշանակվող իրողության հատկությունն է՝ որոշակի կերպով ազդելու տնտեսական զարգացման ամբողջական երևույթի վրա։ Այսինքն՝ բաժանման հիմքը ոչ թե կամայական է, այլ միանգամայն օբյեկտիվ։ Դրանից բացի, բաժանման անդամներից ոչ մեկը մյուսին չի կրկնում, որևէ չափով մյուսի ծավալը չի ներառում. ասենք՝ ժողովրդագրական գործոնը որակապես տարբեր է գիտատեխնիկական առաջադիմության գործոնից։ Ուստի կարող ենք ասել, որ այստեղ հիմնականում պահպանված են այն կանոնները, որ պարտադիր են հասկացության բաժանման համար³⁴։ Մեր գործածած «հիմնականում» մակբայն արդեն ընթերցողին հուշում է

³³ «Բանավեճ», «Վիճաբանություն» և «Վեճ» հասկացությունների սահմանումները տես **Վ. Միքոդյան**, Վիճարկվեստ. էությունը և մի քանի սկզբունք // «Բանբեր ՀՊՏՀ», 2012(2), էջ 58–72։

³⁴ Տես **Գ. Բրուտյան**, նշվ. աշխ., էջ 73–75։

տողերիս հեղինակի վերաբերմունքի մասին. եթե բոլոր կանոններն անխտիր պահպանված լինեին, ապա, բնականաբար, այդ վերաբերականի գործածությունն անտեղի կլիներ: Եվ, իսկապես, խախտված է բաժանման միջոցով հասկացության սահմանմանը ներկայացվող պահանջներից մեկը՝ համաչափությունը. սահմանվող «տնտեսական զարգացման գործոն» հասկացության ծավալն ավելի մեծ է սահմանող վեց հասկացությունների ծավալների գումարից: Պարզ ասած՝ հնարավոր է թվարկել բաժանումից դուրս մնացած այլ գործոններ, ասենք՝ պետության տնտեսական քաղաքականությունը, մասնագիտական կադրերով ապահովվածությունը, զբաղված բնակչության ընդհանուր կրթական մակարդակը, միջազգային համագործակցությունը և այլն: Սա ոչ լրիվ ինդուկցիայի սխալի (inductio incomplete) տեսակ է, երբ թերի թվարկմամբ փորձ է արվում սպառել («ապա դրանք հետևյալներն են») հասկացության բովանդակությունը:

Այս սխալից կարելի էր խուսափել լեզվական նվազագույն միջամտությամբ, ընդամենը հավելելով նույն այդ «հիմնականում» բառը. «Ինչ վերաբերում է տնտեսական զարգացման գործոններին, ապա դրանք **հիմնականում** հետևյալն են»:

«**Մեր կարծիքով՝** շրջանառու միջոցների օգտագործման արդյունավետության առավել հատկանշական բնութագիր է **համարվում** դրանց շրջանառելիությունը, այսինքն՝ շրջանառու միջոցների տեսակի, այսպես կոչված, պտույտների քանակը» (ամսագրային հոդվածից):

Ստույգ դիրքորոշման մասին սկսելով՝ հեղինակը ինքն իրեն այնուհետև հերքում է: Չէ՞ որ «մեր կարծիքով» ձևակերպմամբ խոսողն իրեն առանձնացնում է այլոց կարծիքներից, բայց «համարվում» բայով՝ միանում ընդհանուր տեսակետին: Եթե «մեր կարծիքով» է, ուրեմն՝ հստակորեն պիտի ասվի, թե «...բնութագիր է դրանց շրջանառելիությունը» (առանց «համարվում» վերաբերականի): Իսկ եթե ասվածը, իրոք, ընդհանուր, ընդունված, շատերի կարծիքին համընկնող միտք է, ուրեմն ավելորդ է նախադասության մուտքը: Կամ մեր կարծիքը նորություն է, կամ դա հայտնի բան է, նորություն չէ. այստեղ երրորդ ձևակերպում լինել չի կարող:

❖ «Հարկ է նշել այն փաստը, որ ներկայումս Հայաստանում **գոյություն չունի** արդյունաբերական քաղաքականություն (կամ ավելի ճիշտ՝ **այն իրականացվում է** առանց որևէ կոորդինացման), արդյունքում՝ ներդրվող պետության միջոցները չեն տալիս պահանջվող հատույցը» (մենագրությունից):

Եթե արդյունաբերական քաղաքականության չգոյությունը «փաստ» է, ապա այդ գոյություն չունեցողը հնարավոր չէ իրականացնել ոչ մի կերպ: Հեղինակների ձևակերպմամբ՝ և՛ չկա, և՛, այնուամենայնիվ, կա (բայց սխալ է իրականացվում): Մինչդեռ երկու հակադիր դատողությունները չեն կարող միաժամանակ ճիշտ լինել (տրամաբանական մտածողության «անհակասության» օրենքի պահանջով): «Արդյունք» բառն էլ գործածում ենք դրական երևույթները բնորոշելիս, ուստի այստեղ հարկավոր էր «հետևանքից» խոսել:

Առաջարկվող շտկումը. «Հարկ է նշել, որ **ներկայումս Հայաստանում կամ գոյություն չունի արդյունաբերական քաղաքականություն, կամ էլ, ավելի ճիշտ՝ այն իրականացվում է առանց որևէ կոորդինացման, դրա հետևանքով պետության ներդրվող միջոցները չեն տալիս պահանջվող հատույցը**»:

❖ «Ամենացավալին այն է, որ Սևանի իշխանը մտցված է Կարմիր գրքի մեջ և վերացման ենթակա է» (մենագրությունից):

Հեղինակների մտադրությանը հակառակ՝ «Կարմիր գրքի» փոխարեն ստիպված ենք կարդալ... «Կարմիր քարտ»։ Այնինչ, լեզվական թեթևակի միջամտությամբ հեղինակների միտքն ավելի համարժեք կարտահայտվեր. «Ամենացավալին այն է, որ Սևանի իշխանը, **թեպետ** մտցված է Կարմիր գրքի մեջ, **բայց** ենթակա է վերացման»։

❖ «**ԱՄՆ-ի և Հայաստանի նման փոքր երկրների** հանգամանքները, հետևաբար նաև անվտանգության խնդիրները էապես տարբերվում են....» (մենագրությունից)։

Ակամա զավեշտից հեշտորեն կարելի էր խուսափել «երկիր» բառի եզակի գործածությամբ. «ԱՄՆ-ի և Հայաստանի նման փոքր երկրի հանգամանքները, հետևաբար նաև անվտանգության խնդիրները էապես տարբերվում են....»։

❖ «Քանի որ դառն ճակատագրի բերումով մշտապես մենք սահմանակից ենք լինելու ազերի թուրքերի հետ, ուստի պետք է ճիշտ **գնահատել** հատկապես սահմանամերձ գյուղերի պաշտպանական **անգնահատելի** նշանակությունը» (ամսագրային հոդվածից)։

«Գնահատել» բառը գործածվել է երկու տարբեր իմաստով՝ առաջին անգամ «գինը որոշելու» բուն նշանակությամբ, երկրորդ անգամ՝ փոխաբերական՝ «չափազանց մեծ նշանակություն ունեցող» իմաստով։ Ձևական տրամաբանության առումով խախտվել է նույնության օրենքը, իսկ դրա հետևանքով էլ հակասության օրենքը՝ պետք է ճիշտ գնահատել մի բան, որը... հնարավոր չէ գնահատել։

Ի դեպ, հին հույն սոփեստները հիմնականում հենց նույնության օրենքի խախտմամբ էին միամիտ գրուցակիցներին զցում ծուղակը։ Այսպես՝ սոփեստը հարցնում էր. «Արդարացի՞ է, որ ամեն ոք իր կարծիքն ունենա»։ Պատասխանը, բնականաբար, հաստատական է։ «Լավ,– շարունակում է սոփեստը,– դատավորը ունի կարծիք, որը անարդարացի է։ Հիմա, արդարացի՞ է, որ անարդարացի է»։ Իմաստակությունը քողագերծելիս ցույց ենք տալիս կատարված նենգափոխությունը. առաջին «արդարացի»-ն նշանակում է բոլորի հավասար իրավունքը՝ ունենալու սեփական կարծիք (թեկուզ՝ սխալ), երկրորդ «արդարացի»-ն արդեն այլ իմաստ ունի՝ դատավորի մասնագիտական պարտականությունն է՝ համարժեք սահմանելու հանցանքի և պատժի հարաբերակցությունը։

Իսկ քննարկվող օրինակում կարելի է հեղինակի միտքն ավելի ստույգ մատուցել. «.... հատկապես սահմանամերձ գյուղերի **պաշտպանվածության բացառիկ** նշանակությունը»։

Կարելի էր, թերևս, փոքր-ինչ սաստկացնել ասելիքը (չխախտելով գիտական ոճը)՝ «.... հատկապես սահմանամերձ գյուղերի անառիկ **պաշտպանվածության ռազմավարական** նշանակությունը»։

❖ «Բանակ. գործունեություն, որի նպատակը ռազմական հայեցակարգի ստեղծումն ու **խթանումն** է, ինչպես նաև երիտասարդներին զինվորական ծառայության մեջ ներգրավումը» (մենագրությունից)։

Եթե անգամ ընդունենք, որ, ըստ հեղինակի, այստեղ սահմանվում է բանակի՝ որպես «հասարակական ոչ առևտրային սուբյեկտի մարքեթինգային» գործունեությունը, ապա, միևնույն է, բանակի գործունեության նպատակը երկրի ամբողջականության անձեռնմխելիության պահպանումն է, իսկ զինվորական ծառայության մեջ երիտասարդներին ներգրավելը՝ դրա միջոցներից մեկը։ Անհաջող է «ռազմական հայեցակարգի խթանում» ձևակերպումը։

❖ «*Ուրբանիզացման գործընթացին* ողջ աշխարհում հատուկ է ևս մի միտում՝ *խոշոր քաղաքների, մեգապոլիսների աճ*» (ամսագրային հոդվածից):

Իսկ ի՞նչ է նշանակում բուն «ուրբանիզացիա» հասկացությունը, եթե ոչ «քաղաքակենտրոնացում», այսինքն՝ խոշոր քաղաքների աճ, քաղաքների խոշորացում:

❖ «Կապիտալ ներդրումներն *ինվեստիցիաներ* են հիմնական կապիտալում» (մենագրությունից):

Օտար բառի անհարկի գործածությունը այստեղ ևս գոյացել է կրկնաբանության սխալ. «ինվեստիցիա» նշանակում է ներդրում, և վստահ ենք, որ հեղինակը երբեք չէր գրի, թե «Կապիտալ ներդրումները ներդրումներ են հիմնական կապիտալում»:

❖ «Օձերը ծմռանը քուն են մտնում և.... նրանց թույնի *կոնցենտրացիան խտանում է*» (պարբերականից):

Դարձյալ օտար բառի գործածությունն է վնասել մտքի մատուցմանը. քանի որ «կոնցենտրացիա» նշանակում է «խտություն», ապա հանձնարարելի է կամ «թույնը խտանում է», կամ «խտությունը մեծանում է»:

❖ «Ժամանակի գործոնի ազդեցությունն առաջարկի վրա դրսևորվում է նաև նրանով, որ *հաճախ* գները *ժամանակ առ ժամանակ* բարձրանում են և պայմաններ ստեղծում շուկայում առաջարկի ծավալն ավելացնելու համար» (մենագրությունից):

Ժամանակի պարագան անհարկի կրկնվել է. միգուցե խմբագրական անհաջող միջամտության հետևանք է, սակայն ընթերցողի վիճակը դրանից չի թեթևանում:

❖ «*Միաժամանակ*, կարելի է *ժամանակ առ ժամանակ* օգտվել մրցակիցների ծառայություններից և գնահատել նրանց ուժեղ և թույլ կողմերը» (մենագրությունից):

Հեղինակների մտքի ոչ այնքան հաջող մատուցումը տվյալ դեպքում չի առնչվում բառի ուղղակի կրկնությանը. այստեղ գոյացել է ոճական անհարթություն՝ խոսքն ակամա հանգավորվել է: Դրանից կարելի էր խուսափել, օրինակ, «ժամանակ առ ժամանակ»-ի փոխարեն գործածելով «երբեմն» բառը:

❖ «Ապրանքների պարունակած վտանգները կարող են ունենալ ամենաբազմազան հետևանքներ: Դրանք կարող են առաջացնել օնկոլոգիական հիվանդություններ, խնդիրներ մանկածնության հետ, ալերգիկ հիվանդություններ, հրեշածնություն, թունավորումներ, մահ, խթանել քրոնիկ հիվանդություններ: *Այս շարքը կարելի է շարունակել*» (ամսագրային հոդվածից):

Հեղինակը չի շարունակել շարքը, և դա հնարավոր էլ չէ. մահվան հիշատակումով շարքն ավարտված է: Իսկ առհասարակ հարկավոր էր պահպանել թվարկման տրամաբանությունը՝ պակաս վտանգավորից դեպի առավել վտանգավորը, օրինակ՝ «....Դրանք կարող են առաջացնել **թունավորումներ, ալերգիա, սաստկացնել քրոնիկ հիվանդությունները, առաջացնել օնկոլոգիական հիվանդություններ, խնդիրներ մանկածնության հետ, հրեշածնություն, մահ**»:

❖ «Ստրկատիրական տնտեսության զարգացման անհրաժեշտ պայմանը մշտական պատերազմներն էին, որոնք ապահովում էին ստրուկների *բանակի* համալրումը, և *որոնց* թիվը գնալով կրճատվում էր» (մենագրությունից):

Հեղինակների մտադրությանը հակառակ՝ «որոնց» դերանունը վերաբերում է պատերազմներին, ոչ թե ստրուկներին: Հնարավոր է շտկել հետևյալ շարադասությամբ. «Ստրկատիրական տնտեսության զարգացման անհրաժեշտ պայմանը մշտական պատերազմներն էին, որոնցով լրացվում էր ստրուկների կրճատվող քանակը»:

❖ «*Առարկայի հասկացությունը* XIX դարում հանգեցվում էր ժողովուրդների տնտեսական գործունեության էվոլյուցիային՝ նախնադարից մինչև ժամանակակից վիճակը» (ուսումնական ձեռնարկից):

Հեղինակները նկատի ունեն «տնտեսական պատմություն» դասընթացի առարկայի ըմբռնման պատմական փոփոխությունը, ուստի այդ էլ պիտի ասվի՝ «առարկայի ըմբռնումը»:

❖ «*Անորոշության հասկացությունը* և դրա դերը տնտեսության մեջ ընդգծվում են շատ գիտնականների կողմից» (մենագրությունից):

Ընդգծվում է ոչ թե հասկացությունը, այլ ըմբռնումը. որպես հասկացություն՝ «անորոշությունը» ընդամենը բառ է, որով մենք նշանակում ենք որոշակի իրողության մեր ըմբռնումը: Փորձենք շտկել՝ «Անորոշության ըմբռնումը և տնտեսության մեջ դրա դերը շատ գիտնականներ են ընդգծում (ավելի հաջող է՝ կարևորում)»:

❖ «Քաղաքական շուկայի կարևոր *հասկացություններից* մեկը գնի որոշումն է, որպես քաղաքականության մեջ փոխանակման կարգավորիչ» (մենագրությունից):

Դարձյալ՝ հեղինակը նկատի ունի հատկապես երևույթի **ըմբռնումը**, ոչ թե «հասկացությունը», և չի էլ փորձել սահմանել «գնի որոշում» հասկացությունը:

❖ «Վոգենսենսկու աշխատությունները էական դեր են խաղացել ԽՍՀՄ տնտեսագիտական մտքի *զարգացման գործում*» (ուսումնական ձեռնարկից):

Այս «գործ» բառը, երբ ներգոյական հոլովածևով հաջորդում է որևէ բայի, որպես կանոն, խախտում է գիտական գրվածքի ոճական ներդաշնակությունը: Եթե պարզ ասեինք՝ «...զարգացման մեջ», մեր միտքը կտուժե՞ր: Փոխարենը կխուսափենք գրասենյակային ոճի գործածությունից: Մի՞թե կա ինչ-որ առանձին «զարգացման գործ», որի մեջ «էական դեր» պիտի խաղալ:

❖ «Մեծ է տնտեսական պատմության դերը ուսանողների տնտեսագիտական գիտելիքների ձևավորման, համակողմանի զարգացած տնտեսագետ կադրերի *պատրաստման գործում*» (ուսումնական ձեռնարկից):

Ոճական նույն անհարթությունն է: Կարող ենք առաջարկել խմբագրման տարբերակ. «Մեծ է տնտեսական պատմության դերը ուսանողների տնտեսագիտական գիտելիքները **ձևավորելիս**, համակողմանի զարգացած տնտեսագետ կադրեր **պատրաստելիս**»:

❖ «Նոր տնտեսակարգի կայացման գործընթացն առավել ամբողջական *ներկայացնելու գործում* առանձնահատուկ կարևորություն են ստանում համաշխարհային տնտեսության ներսում առավել տարածված, տնտեսագիտական հիմնական ուսմունքների *գործնական կիրառության* ընդունված և համեմատաբար նոր ձևերն ու մեթոդները» (ուսումնական ձեռնարկից):

Բացի քննարկվածից, այս նախադասության մեջ այլ վրիպումներ էլ կան: «Ամբողջականը» չի լինում «առավել» կամ ոչ առավել. օրինակ՝ շարադրանքը կամ ամբողջական է, կամ ոչ ամբողջական (թերի, թերատ, անավարտ և այլն): «Գործնական կիրառություն» արտահայտությունը կրկնաբա-

նության սխալ է. «կիրառել»՝ նշանակում է գործածել, օգտագործել, գործադրել: «Տարածված» և «ընդունված» ածականները ևս տվյալ խոսքաշարում նույն իմաստն են հաղորդում: «Առավել» բառը կարող էր չկրկնվել (խախտելով Նիկոլա Բուալոյի հայտնի կանոնը 200 բառի ընդմիջում տալու մասին). օրինակ՝ «առավել տարածված»-ի փոխարեն՝ «ամենատարածված»: «Առանձնահատուկ կարևորություն են ստանում» ձևակերպումն էլ կարելի է թեթևացնել:

Շտկենք ասվածի լույսով՝ «Նոր տնտեսակարգի կայացման ընթացքն ամբողջական **բնութագրելու առումով** առանձնապես կարևոր են համաշխարհային տնտեսության ներսում առավել տարածված՝ տնտեսագիտական հիմնական ուսմունքների գործադրման համեմատաբար նոր ձևերն ու մեթոդները»:

❖ «Արժևորումը հանգեցնում է ազգային արժույթով արտահայտված արտահանումից ստացվող մուտքերի կրճատմանը, ինչի **արդյունքում** ՀՀ տնտեսության արտահանելի հատվածը արժևորման ժամանակահատվածում որոշակիորեն կորցրել է մրցունակությունը տնտեսության ոչ արտահանելի հատվածի համեմատ» (ատենախոսության սեղմագրից):

Ըստ կայունացած բառագործածության «արդյունք» բառը զուգորդվում է արարման, ստեղծման, ձեռքբերման, նվաճման, ոչ թե կորստի, անցանկալի մեկ այլ երևույթի հետ: Իհարկե, զուտ պատճառահետևանքային կապի առումով թե՛ «արդյունքը», թե՛ «հետևանքը» տրամաբանական նույն կարգավիճակն ունեն՝ որպես իրողություն (իրադարձություն, վիճակ) հաջորդում են մեկ այլ իրողության: Այդուհանդերձ, գործաբանական-մշակութային, նաև դրանցից ածանցյալ ոճական նկատառումները մեզանից պահանջում են տարաբաժանել այդ բառ-հասկացությունների գործածության տիրույթները: Այնպես որ, վերոբերյալ օրինակում և համանման իրադրությունների արձանագրումներում գործածենք «**հետևանք**»-ը՝ «արդյունքը» պահելով իսկապես արգասաբեր իրադրությունների համար:

❖ «Ղրա համար անհրաժեշտ է գիտակցել ճգնաժամի **հետ** պայքարի անարդյունավետությունը ավանդական մտածողության սահմաններում և անհրաժեշտ է նոր տնտեսական կուրսի վերաբերյալ ձևավորել հասարակական պահանջարկ» (ամսագրային հոդվածից):

«Չպետք է մոռանալ, որ մենք, փաստորեն, Ադրբեջանի **հետ** դեռևս պատերազմի մեջ ենք...» (ամսագրային հոդվածից):

Թեպետ միտքը հասկանալի է, սակայն բառագործածության սխալ կա: Հեղինակների մտադրության համարժեք մատուցումը պահանջում էր «հետ» կապի փոխարեն «դեմ»-ի գործածություն. «հետը» համատեղություն է նշում, «դեմն» է ստույգ արտահայտում հակադրվելը, հակառակվելը: Պայքարում, պատերազմում ենք ինչ-որ բանի դեմ, ոչ թե հետ: Նման խոսքաշարում այս երկու կապերի թյուր գործածությունը ռուսերենի չհաղթահարված ազդեցության հետևանքն է:

Գիտական աշխատությունների լեզվատրամաբանական մատուցման բոլոր հարցերը, բնականաբար, հնարավոր չէ ներառել ամսագրային մեկ հոդվածում. մենք անդրադարձանք առավելապես գիտական սահմանումներին, դրանցում հանդիպող խախտումներին և հարակից որոշ հարցերի: Խնդրի բովանդակ քննարկումը պահանջում է հետագա հետազոտական աշխատանք:

ÂÀËÅÐÈÉ Ì ÈÐÇ Î ß Í

*ĩđĩ ôăñĩđ êà ôăăđũ „ ìảỉăăæìảỉ òà” AÃYÓ,
ăỉêòỉđ ôềỉñĩ ôñêồ ìáốê*

Eè íãâîêîãë÷ãñêîâ îðãîîäîãñãíèã íàò÷íé ðàãîòü.-

Ἀεαίορ εἶαπ ἱαῖο ἱγῦᾶε ἡοαοῦε ἱῃεί ἡο ἱοἱοεεδῖαοῦ
 α εᾶ-ἡῖοᾶ ἡεᾶορ ὑᾶἱ εἱ ἱᾶοεᾶα: ἱᾶᾶεῶγ ἱγῦᾶἱ-
 ἱῖοῦ ᾶο ἱᾶ εῖᾶἱ ἱᾶ-ἱἱ ἱᾶεεᾶοεε – ὃοἱ, ἱᾶᾶᾶ
 ἡᾶᾶ, ἱᾶῖῖᾶεῦἱᾶ ἱᾶᾶᾶ-ᾶἱᾶ ἱἱἱᾶἱῖῖ -εᾶοᾶᾶᾶ ᾶ-
 ο ἱᾶῖῖῖ εἱοᾶἱοεε.

Aaãeààò ííà açàèííííèíàíèà íãæåð åàòíý ñòíðííàíè
 èíííóíèèàòèè (òñò ííè èèè íèñííàíííè), ò.ã. íãæåð åàòí-
 ðíí è åàí àóàèòíðèè, íðãããèýãòñý íííæãòãíí òñèíàèè
 è òàèòíðíà.

Àaííàý ñòàòùý ñòíéòñèðíààíà íà èíàè-àñéíì àñíàè-
òà ýçùèíàíàí òðáííàíáñíàíèý íàó÷íù òðóáíà. Íà ìàòá-
ðèàèà ñíàðáíáííàí ýéíííìè-àñéíàí àèñéóðñà àùààèáíù è
òðíàíàèèçèðíààíù ðàçèè÷íù òèíù íàó÷íù òðàààèáíèè,
à ÷àñòííòè – òðèàèè à òðàààèáíèè, à èñííèùçíààíèè
òáðèèíà, íàðóðáíèý çàèííà òíðìàèùíé èíàèè è áð. Á
ñòàòùà òðààèààð òñý òàèèà íàèíòíðùà èòððàèèðíàèè
ðàñíííòðáííù òðèàíè.

VALERI MIRZOYAN

*Professor at the Chair of „Management” at ASUE,
Doctor in Philosophy*

Linguological Presentation of Research Paper.- The main idea of this article may be formulated by the following imperative: the primary duty of any author of a scientific paper, first of all, is the possible facilitation for the reader to understand the author's intention.

There are many important conditions and factors for adequate apprehension between the two sides of communication (both oral or written) – between the author and his/her audience.

This article focuses on some problems of logical aspect of language presentation of a research paper. By analysing many examples from modern economic discourse, some types of scientific definitions were distinguished and discussed, in particular definition fallacies, errors in use of terms, different breaches of formal logic laws and other logical distortions. Some suggestions for suitable correction of those distortions, were also made.

